

Staat en revolutie: een politieke lezing van Romeinen 13

Olterterperkring, Beetsterzwaag, 23 februari 2015

Dick Boer

De tekst¹

Wordt niet gelijkvormig aan deze tijd
maar wordt hervormd
in vernieuwing van het denken (Rom. 12: 2)
Vergeldt geen kwaad met kwaad
hebt goede dingen voor met alle mensen (Rom. 12: 17)
Wordt niet overwonnen door het kwade,
maar overwin het kwade door het goede.
Alle ziel moet zich onderschikken
aan de machten boven zich.
Want er is geen macht, tenzij onder God,
en die er zijn, zijn onder God gesteld.
Daarom: de tegenstander van de macht
stelt zich teweer tegen een verordening van God
en wie zich teweestellen halen een oordeel over zich.
Want de heersenden zijn niet te vrezen voor het goede werk
maar voor het kwade.
Wil je niets te vrezen hebben van de macht?
Doe het goede en je zult lof van haar hebben!
Want diaken van God is zij, jou ten goede.
Maar als je het kwade doet, wees bevreesd!
Want niet voor niets draagt zij het zwaard.
Want diaken van God is zij,
een toornige wreker voor wie het kwade bedrijft.
Daarom is het noodzakelijk zich te onderschikken,
niet vanwege de toorn maar vanwege het inzicht.
Daarom betalen jullie ook belasting.
Want bestuurders van Godswege zijn zij,
daartoe steeds bereid.
Betaalt allen het verschuldigde:
belasting aan wie belasting toekomt,
tol aan wie tol toekomt,
vrees aan wie de vrees toekomt,
eer aan wie de eer toekomt.
Weest niemand iets verschuldigd
dan elkaar lief te hebben.
Want wie de ander liefheeft,
heeft een Tora vervuld. (Rom. 12: 21-13: 8)

¹ De vertaling is gebaseerd op die van Gerhard Jankowski en Piet Oussoren (de Naardense Bijbel).

De traditionele lezing

Romeinen 13: 1-7 gold en geldt hier en daar nog (de SGP) als *de* christelijke leer van de staat. De strekking was: de staat (overheid) is 'van God', wij zijn 'onderdaan' en hebben ons te onderwerpen. Verzet tegen de overheid is verzet tegen God zelf. Luthers vertaling van Romeinen 13: 1-2 maakt dat onmiskenbaar duidelijk: ‚Jedermann sei Untertan der Obrigkeit, die Gewalt über ihn hat. Denn es ist keine Obrigkeit ohne von Gott; wo aber Obrigkeit ist, die ist von Gott verordnet. Wer sich nun der Obrigkeit widersetzt, der widerstrebt Gottes Ordnung; die aber widerstreben, werden über sich ein Urteil empfangen.‘

Is het misschien maar beter deze blijkbaar reactionaire tekst eenvoudig te schrappen – zoals sommigen dat ook willen doen met de vrouwvijandige opmerkingen van Paulus (de vrouw moet in de gemeente zwijgen)? Maar dat zou betekenen de tekst en de uitleg prijs te geven aan wie zegt: Paulus zegt het toch zelf. En dat zijn zowel de christenen die zich erop beroepen, als de 'verachters van het christendom' die zich op teksten als deze baseren om aan te tonen dat het christelijk geloof een achterlijke bezigheid is. Mij lijkt het daarom beter de strijd om de uitleg aan te gaan en te zien of Romeinen 13 niet anders gelezen kan en moet worden.

Die strijd om de uitleg begint al met de vertaling. Luther vertaalt bij voorbeeld het Griekse woord *hypo* met *von* (Gott) en dat wil zeggen dat de overheid direct van God komt. Maar *hypo* kan ook worden vertaald met *onder* en dat kan dan worden begrepen als: de overheid is niet boven alles verheven, God en niet de staat is de hoogste macht. En het Griekse werkwoord *hypotassein* dat Luther vertaalt met *sei Untertan* (dus: zich onderwerpen) kan ook betekenen 'zich schikken in', wat meer iets heeft van: de staat is er nu eenmaal.

Nu moeten we de traditionele lezing van Romeinen 13 ten goede houden dat de staat in de tijd van Luther en nog lang daarna vanzelfsprekend een *christelijke* staat was, met een koning bij de *gratie* Gods. Een staat met andere woorden die zich (in principe) door God (zo niet de God van Israël, dan toch in elk geval de Vader van Jezus Christus) gezeggen liet. Weliswaar kon de staat ontaarden in tirannie en dan was het, zoals het Wilhelmus zegt, ook geboden 'de tirannie te verdrijven' – zij het met de uitdrukkelijke verzekering: 'de koning van Hispanje heb ik altijd geëerd'! Maar dat was toch de uitzondering die de regel van de christelijke staat bevestigde.

Het effect van deze leer was echter dat de onderdanigheid tegenover de staat een christelijke deugd werd. Daarbij kwam nog dat het gebod 'de naaste lief te hebben' (de solidariteit) van de opdracht van de staat werd losgemaakt: de staat had met het zwaard voor orde te zorgen, de kerk was er voor de naastenliefde². Zo kwam het tot een Twee-Rijken-leer waarin het Rijk van de politiek niet meer geraakt werd door het Rijk van God.

Dat was van begin af aan al problematisch maar noodlottig dreigde het te worden toen in 1933 in Duitsland het nationaalsocialisme de staat veroverde. De traditionele lezing van Romeinen 13 maakte het christenen heel moeilijk tegen deze tot in de kern onchristelijke staat in verzet te komen.

² Zo kon de 'Jungreformatorische Bewegung', voorloper van de Belijdende Kerk, in haar oproep van 9 mei 1933, het excommuniceren van de zogenaamde Niet-Ariërs (de Joden dus) door de kerk afwijzen, het buitensluiten van de Joden door de staat goedkeuren met de formulering: 'de staat heeft te *oordelen*, de kerk te *redden*.'

Rechtfertigung und Recht (1938)

Om tot dit verzet te motiveren schreef Karl Barth in 1938 'Rechtfertigung und Recht'. Barth wil daarin twee dingen duidelijk maken. Ten eerste: het leerstuk van de 'rechtvaardiging door het geloof alleen' heeft gevolgen voor het menselijk recht waarom het in de politiek gaat, dus met de staat die voor dat recht te zorgen heeft. Dit was gericht tegen een Twee-Rijken-leer waarin geloof en politiek niets met elkaar te maken mochten hebben. Ten tweede: de relatie van de christen tot de staat is niet die van een onderdaan maar van een actieve burger die voor het doen en laten van de staat verantwoordelijk is. Luthers 'sei Untertan der Obrigkeit' was tijdgebonden, gesitueerd in een maatschappij waarin een democratische staat nog ondenkbaar was. En dat geldt evenzeer voor Paulus' opvatting van de verhouding van de christen tot de staat: het Romeinse Imperium kende wel burgers (Paulus was er zelf een) maar geen democratie. Romeinen 13 geeft geen directe aanwijzing voor onze situatie.

De staat heeft dus voor recht te zorgen en kan dat ook. Het is de veroordeling van Jezus door Pilatus (de vertegenwoordiger van de Romeinse staat) die duidelijk maakt dát de staat dat kan. Want het feit dat hij willens en wetens een onschuldige veroordeelt wordt door de Evangelisten scherp gekritiseerd: hij had ook anders kunnen handelen, had recht kunnen doen! En daarom is de dienst die de christen de wereld schuldig is ook een politieke: 'politischer Gottesdienst'. Barth wil zijn lezers aanmoedigen zich politiek te engageren en niet te denken dat dat geen zin heeft (of je nu door de kat of de hond gebeten wordt). Er valt van de politiek en van de staat iets te verwachten. De staat kan een 'afbeelding' van het Godsrijk zijn. De opdracht van de kerk is de staat ervoor te behoeden te ontaarden in een 'wan'staat. De 'totale staat' van het nationaalsocialisme is de 'wan'staat in optima forma, zij ontnemt de kerk de vrijheid om de staat te herinneren aan zijn opdracht, 'zorg te dragen voor recht en vrede'³.

Net als Luther is ook Barth tijdgebonden. 'Rechtfertigung und Recht' is geschreven om in de tijd van de geperverteerde staat van het nationaalsocialisme de kerk te bewegen tot (politiek!) verzet. Dat de staat als zodanig een problematisch grootheid is, waartegen de kerk nog een heel ander protest geboden is, blijft op de achtergrond. Het 'strijdveld' is de uitleg van Romeinen 13: 1-7, de inzet is de 'politische Gottesdienst'. Dat Romeinen 13: 1-7 deel uitmaakt van het ethos van de messiaanse gemeente waarover het gaat in Romeinen 12 – en dat weer wordt opgepakt in Romeinen 13: 8 ('weest niemand iets verschuldigd dan elkaar

³ "De Schrift zegt ons dat de staat naar goddelijke beschikking de taak heeft om in de nog onverloste wereld waarin ook de kerk staat, naar de maat van menselijk inzicht en menselijk vermogen, door middel van dreiging en dwang zorg te dragen voor recht en vrede. De kerk erkent in eerbied en dankbaarheid jegens God dat deze beschikking een weldaad is. Zij wijst op het Koninkrijk Gods, op Gods geboden en Zijn gerechtigheid, en daarmee op de verantwoordelijkheid van regeerders en onderdanen. Zij vertrouwt en gehoorzaamt de kracht van het Woord, waardoor God alle dingen draagt. Wij verwerpen de valse leer volgens welke de staat, naast en boven zijn bijzondere opdracht, de enige en totale ordening van het menselijk leven moet en kan zijn, zodat zij ook de roeping van de kerk kan vervullen. Wij verwerpen de valse leer volgens welke de kerk, naast en boven haar bijzondere opdracht, het karakter, de taken en de waardigheid van de staat op zich moet en kan nemen, zodat zij zelf een staatsorgaan wordt." (Barmer thesen [1933], these 5 over de verhouding van kerk en staat)

lief te hebben), wordt door Barth niet ontkend, integendeel, maar de spanning tussen dat ethos en de reëel bestaande staat (elke staat!) is geen thema.

Barths eerste 'Römerbrief' (1919)

Die spanning tussen messiaans ethos en staat is wel thema in Barth's commentaar van de Romeinenbrief van 1919⁴. In dit commentaar is de schok te bespeuren van '1914' (het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog). Voor Barth betekende '1914' het einde van een zich christelijk dunkende cultuur: in het gekerstende Europa gaan 'beschaafde' staten (het autoritaire Duitse keizerrijk zo goed als het democratische Engeland en het republikeinse Frankrijk) elkaar te lijf – in de naam van dezelfde God! Barth kan niet anders dan concluderen: 'deze God is dood'. De levende God is de 'gans andere', in de wereld een 'Fremdkörper'. Wat dat voor het ethos van de messiaanse gemeente betekent zegt Paulus in Romeinen 12: 2 ('wordt niet gelijkvormig aan deze tijd, maar wordt hervormd'): zij is zelf in haar praxis de belichaming van deze 'vreemdheid', van zich niet aanpassen aan de gestalte van deze wereld. Dat is allereerst positief: elkaar lief te hebben, de onderlinge solidariteit. Dat is vervolgens ook negatief, in de relatie tot de buitenstaander (de vijand): niet-verzet, 'niet kwaad met kwaad vergelden'. Want zo zouden zij niet meer kunnen onderkennen wat de gemeente juist te kennen geven moet: een samenleving waarin de solidariteit alles is en niemand wordt buitengesloten. 'Binnen deze wereldtijd' heeft de gemeente niet de 'methode(n)' van die wereld te herhalen en te bevestigen, zij representeert tegenover de wereld 'het type van een andere methode en levenswijze'⁵.

De 'wereld', dat is in geconcentreerde vorm de staat. De staat is de bij uitstek repressieve macht die haaks staat op de bedoeling van God, de algehele oppositie tegen de 'gerechtigheid en vrijheid van de godsstaat'. Deze staat is als zodanig het kwade. Irrelevant het onderscheid tussen de ene staatsvorm en de andere, tussen dictatuur en democratie: 'Alle politiek is al strijd om de macht, als de duivelse kunst van de meerderheidsvorming, intens smerig. Ook de edelste, zuiverste gezindheid van haar *draggers* verandert er niets aan dat zij *in wezen* antigoddelijk is.'⁶ Wat Paulus over de staat te zeggen heeft staat onder het voortekenen van het 'Laat je door het kwade niet overwinnen, overwin het kwade door het goede' (Romeinen 12: 21). De staat is het kwaad, de 'methode' van de gemeente is, negatief gesproken, de staat niet met zijn eigen middelen te bevechten. Laat de staat zijn eigen gang gaan, 'jullie hebt als christenen met de staat niets van doen [...] jullie staat is in de hemel (Filippenzen 3: 20)'.⁷ Dat wil praktisch zeggen: het gaat er niet om 'de staat te verbeteren maar hem te *vervangen*, de gewelddadigheid van de ongerechtigheid *af te lossen* door de weldadigheid van de gerechtigheid'⁸. In de tussentijd⁹, zolang het nog niet zo ver is, zal de christen de staat 'ondergaan' (zo vertaalt Barth het *hypotassein*). De staat moet er (nog!)

⁴ Karl Barth, Der Römerbrief (erste Fassung) 1919, Zürich 1985 (afgekort: Rbr¹)

⁵ Rbr¹, 469.

⁶ Rbr¹, 502.

⁷ Rbr¹, 503.

⁸ Rbr¹, 504.

⁹ Het tijdschrift van de zogenaamde dialectische theologie (Barth en zijn medestanders) heette veelbetekenend 'Zwischen den Zeiten' (tussen de tijden).

wezen om, zelf kwaad, het kwaad te wreken. Dat is in deze wereld 'het goddelijk'¹⁰ recht van bestaan en het ambt van de staat, van *elke* staat die niet de godsstaat zelf is.¹¹ De individuele christen kan zich daaraan ook niet onttrekken, ook hij leeft in een wereld die het zonder geweld niet redt, een wereld die een staat nodig heeft. Maar dat is iets principieel anders dan de staat te cultiveren tot een 'ordinantie Gods' die onvoorwaardelijke gehoorzaamheid verlangen mag. Dát is de christen niet geboden! Hij doet mee in de wetenschap dat hij zich medeplichtig maakt aan wat nu eenmaal bij de politiek hoort: vuile handen en een slecht geweten. Hij doet zijn plicht als staatsburger maar absoluut niet meer dan dat: 'geen combinatie van troon en altaar, geen christelijk patriotisme, geen democratische kruistochtstemming. Staking, ja, een algemene staking, straatgevechten, als het niet anders kan, maar zonder *religieuze* rechtvaardiging en verheerlijking. Militaire dienst als soldaat of officier maar onder *geen* beding als legerpredikant! Sociaaldemocraat maar *niet* religieus-sociaal! Het verraad aan het evangelie hoort niet tot de plicht van de staatsburger.'¹² Dat is, hoewel niet dat waar het de gemeente eigenlijk om gaat, op zichzelf al subversief. De staat verdraagt het slecht zo radicaal te worden ontdaan van elke legitimatie die meer is dan dat hij er nu eenmaal moet zijn.

Maar voor de gemeente geldt: 'Laat de staat *zijn* gang gaan en gaan jullie als christenen *jullie* gang [...] concentreer je op de *absolute* revolutie van God en laat de wereld over aan het ontbindingsproces waarin zij zich toch al bevindt.'¹³ Deze eigen gang van de gemeente is nog niet de definitieve komst van het Godsrijk maar het levert wel het 'voorwerk' voor de uiteindelijke opheffing van het kwaad in een nieuwe wereld¹⁴. Niet die opheffing zelf dus maar een beweging die de revolutie van God *aankondigt*. De gemeente belichaamt de dynamiek van het komen van het Godsrijk, bereidt de wereld in de wereld daadwerkelijk voor op de 'goddelijke wereldrevolutie'¹⁵. Zo hooggestemd laat Barth Paulus spreken over de gemeente: zij is de evolutie van de komende wereld in de wereld-die-is, de beweging van God zelf in de geschiedenis!¹⁶

Barths tweede 'Römerbrief' (1922)

Dat van de gemeente als de beweging van God zelf in de geschiedenis kan Barth een paar jaar later Paulus niet meer zo laten zeggen. Er is een nieuwe schok door Europa gegaan: de Oktoberrevolutie van 1917. Wat tot dan toe, althans in de optiek van Barth, een zaak van de gemeente was, Gods revolutie in de wereld present stellen, lijkt nu een reële politieke mogelijkheid te zijn: het oude gaat voorbij, alles wordt nieuw. Allicht dat wie door Paulus' Romeinenbrief gegrepen is zijn kans grijpt: nu of nooit. Ook Barth was dit enthousiasme niet vreemd. Hij volgde gespannen wat er in Rusland gebeurde en bewonderde Lenin en Trotski om hun onbaatzuchtige inzet. Zij vertegenwoordigden voor hem een nieuw type politici. Maar hij schrok ook van hun meedogenloos optreden. De revolutie was niet minder

¹⁰ In zoverre is de staat dus toch een instelling *van* God, zij het een bij voorbaat voorlopige die 'op z'n best *slechts* het karakter van een overgang hebben kan' (Rbr¹, 504).

¹¹ Rbr¹, 503.

¹² Rbr¹, 520v.

¹³ Rbr¹, 506.

¹⁴ Rbr¹, 514.

¹⁵ 'Jullie zijn het lichaam van Christus, de kiemcel van de komende wereld.' (Rbr¹, 523)

¹⁶ Rbr¹, 491.

gewelddadig dan het oude regime waartegen het in opstand kwam. Daarom leest hij Romeinen 13 (1-7) nu heel uitdrukkelijk als gericht tegen de revolutionair die door de staat tot de orde moet worden geroepen.

Weliswaar is het ook omgekeerd zo dat de staat, als die zichzelf als het einde van alle politieke wijsheid beschouwt en dienovereenkomstig handelt (door volstrekte gehoorzaamheid te verlangen), er op zijn beurt mee moet rekenen door de revolutie tot de orde worden geroepen. Maar dat schrijft Barth min of meer terloops omdat het weinig waarschijnlijk is dat 'iemand op basis van de Romeinenbrief een reactionair mens wordt'¹⁷. Daarin valt ook ironie te beluisteren. Normaal is dat christenen bij voorbaat aan de kant van de bestaande orde staan en in geval van revolutie vanzelfsprekend de staat steunen.

De uitleg van Rom. 13 begint net als in de eerste 'Römerbrief' met Romeinen 12: 21: de staat is het kwaad en dat kwaad kan niet met zijn eigen middelen worden bestreden, zoals de revolutie doet. Het resultaat kan dan alleen maar – op z'n best - een nieuwe bestaande orde zijn – misschien een betere, maar zeker niet de totaal nieuwe orde van het Godsrijk. Dat totaal nieuwe tot de inzet van een politiek project te maken is de 'totalitaire' verleiding waarvoor de revolutionair niet bezwijken mag. Het is een prometheïsche greep naar de macht die alleen maar verkeerd kan aflopen (en wij weten nu: verkeerd afgelopen is): 'bij het bolsjewisme hebben we het huiverend meegemaakt'¹⁸. Het totaal nieuwe van het Godsrijk wordt dan geperverteerd tot, alweer: op z'n best, een absolutistische opvoedingsdictatuur. Want dat was het reëel bestaande socialisme: een revolutie 'van boven' die de mensen (voor hun bestwil) mores leerde.

Het gaat Barth niet om een keuze tussen ofwel 'legitimitéit' (het 'recht' van de bestaande orde), ofwel revolutie. Barth is geen antirevolutionair: geloof versus revolutie (Groen van Prinsterer). Hij wijst op een derde mogelijkheid: *niet*-revolutie! Daarmee bedoelt hij geen tijdloos, abstract principe. Niet-revolutie is een daad, een *demonstratie*. Verondersteld is een revolutionaire situatie (1917!). Verondersteld is ook dat de christen zich op de (uiterste!) linkerkant van het politieke veld bevindt¹⁹. In de debatten die plaatsvinden over de vraag of en hoe de (Russische) revolutie moet worden gesteund zal de christen op goede gronden pleiten voor 'niet-revolutie'. Zoals Barth dat concreet deed in het debat in de Zwitserse sociaaldemocratie over een eventueel lidmaatschap van de Derde Internationale die koos voor onvoorwaardelijke loyaliteit aan de bolsjewistische revolutie.

Dat is wat Barth noemt 'de grote *negatieve* mogelijkheid' van de christelijke ethiek in de wereld van de politiek. Anders dan in de eerste versie van zijn Romeinenbrief is dat geen oproep zich van de politiek af te keren ('jullie hebt als christenen met de staat niets van doen') of er alleen maar zonder veel verwachting aan deel te nemen en dat nog in de eerste plaats om de staat 'uit te hongeren'²⁰. Hij wil juist ruimte maken vóór de politiek: 'Politiek wordt bijvoorbeeld *mogelijk* op het moment waarop aan de dag is getreden dat ze in essentie het karakter heeft van een spel, als duidelijk is dat daarbij geen sprake kan zijn van objectief recht, als zowel de thesen als antithesen hun absolute toonzetting kwijtraken en

¹⁷ Karl Barth, De brief aan de Romeinen (vertaling van Der Römerbrief, 1922), Amsterdam 2008, 455 (afgekort Rbr²)

¹⁸ Rbr², 457.

¹⁹ Rbr¹, 508.

²⁰ Rbr², 461.

plaatsmaken voor een misschien relatief gematigd, misschien relatief radicaal zicht op menselijke mogelijkheden'²¹. Die politiek kan best 'revolutionair' zijn. In zijn 'De christen in de maatschappij', geschreven in de tijd dat Barth al werkte aan de tweede 'Römerbrief', spreekt hij zich in verband met de sociaaldemocratie als 'gelijkenis van het godsrijk' zowel uit voor 'onomwonden oorlogsverklaringen' tegen de bestaande orde als voor 'geduldig hervormingswerk'²². Al is het ook heel goed mogelijk dat wij als 'rustige burgers' doen wat wij toch al doen: belasting betalen enz.²³ – maar dat niet zonder dat wij net als Barth een geschrift als de 'Römerbrief' schrijven waarin niet onder stoelen of banken wordt gestoken dat wij revolutionaire mensen zijn – aangestoken door de 'revolutie van God'!

De 'grote *positieve* mogelijkheid' van de christelijke ethiek blijft de 'wederzijdse liefde'. De liefde is de eigenlijk revolutionaire daad die de bestaande orde uit haar voegen licht. Het gebod 'je zult je naaste liefhebben als jezelf' is de positieve keerzijde van het 'jij zult niet' (echtbreken, doden, stelen, begeren). Het niet-doen van veel van wat in de wereld waarin wij leven te doen normaal is, is de ons van Godswege gegeven vrijheid te doen wat ons geboden is: de liefde die de vicieuze cirkel van kwaad tot erger, van reactie naar revolutie en van revolutie naar reactie doorbreekt. Van de mens die voor deze liefde is vrijgemaakt, durft Barth zelfs te zeggen: hij is 'de verslagene die hier weer opstaat, de zondaar die rechtvaardig wordt, de gedode die levend wordt.'²⁴

Dit pathos gaat gepaard met een kritische terugblik op wat Barth in de eerste versie van de Romeinenbrief schreef over de gemeente als de beweging van God zelf in de geschiedenis. Daar dreigt net als bij de revolutionair dat mensen zich in de plaats van God stellen. God is God! Mensen kunnen (en mogen dus) niet meer dan naar de eigen beweging van deze God *verwijzen*, in woord en daad. Mogelijk en geboden zijn *demonstraties* van wat God met de mensen voorheeft, *gelijkenissen* van het Godsrijk. En er bestaan zelfs handelingen die 'die bijna het karakter hebben van een goddelijk protest tegen de grote dwaling'²⁵. De sociaaldemocratie was voor Barth zo'n protest, 'waarin onze tijd nu eenmaal het probleem van de oppositie tegen het bestaande en de gelijkenis van het godsrijk gegeven is!²⁶ Dit maakt ook duidelijk dat niet alleen de 'kerk' (de gemeente) maar ook de politiek gelijkeniskarakter hebben kan. En ook het niet-(mee)doen (de niet-revolutie) kan een gelijkenis van het Godsrijk zijn!

Paulus in context (Kroon, Jankowski)

Barth wilde Paulus' Romeinenbrief direct in zijn tijd laten spreken.²⁷ Zo is Romeinen 13 (1-7) geen tijdloze leer aangaande de staat maar intervenueert direct in de situatie van na '1914'

²¹ Rbr², 466.

²² Karl Barth, *De christen in de maatschappij* (1919), Zeist 1978, 40.

²³ Rbr², 469.

²⁴ Rbr², 473.

²⁵ Rbr², 414.

²⁶ *De christen*, 40.

²⁷ In het *Woord Vooraf* bij de eerste 'Römerbrief' schreef Barth: 'Paulus heeft als kind van zijn tijd tot zijn tijdgenoten gesproken. Maar veel belangrijker dan deze waarheid is die andere, dat hij als profeet en apostel van het koninkrijk Gods tot alle mensen van alle tijden heeft gesproken. De verschillen tussen toen en nu, tussen daar en hier vragen om aandacht. Maar die aandacht dient enkel bij te dragen tot het inzicht dat deze verschillen in de kern *niets* te betekenen hebben (Rbr², III). En in het *Woord Vooraf* bij de tweede 'Römerbrief' zei hij het zo: 'Als verstaander moet ik doorstoten tot het punt waar ik nagenoeg alleen nog voor het raadsel

(eerste 'Römerbrief') en na '1917' (tweede 'Römerbrief'). Barth richt zich tegen een 'historistische' Paulus-uitleg: Paulus schreef als een kind van tijd en gaat ons moderne mensen dus niet meer aan. Een andere mogelijkheid is om Paulus juist in de context van zijn eigen tijd te lezen, als een interventie in de wereld waarin de messiaanse gemeente zich toen bevond. Dan gaat het erom Paulus van ons te 'vervreemden' zodat wij ons niet op een onkritische manier van hem meester maken – door bij voorbeeld Romeinen 13 (1-7) uit zijn verband te rukken en tot een tijdloze leer aangaande de staat te maken.²⁸ Zo leest Kleijs Kroon²⁹ en zo leest zijn leerling Gerhard Jankowski³⁰.

Jankowski veronderstelt dat Paulus zijn brief aan de gemeente in Rome schrijft in de nadagen van het keizerschap van Claudius en het begin van het keizerschap van Nero. Het was een tijd waarin de Romeinse heerschappij eerder bureaucratisch dan absolutistisch was. Wie zich rustig hield werd in het algemeen ook door de Keizer (de staat) met rust gelaten. Dat verklaart de nuchtere benadering van de staat in Romeinen 13. En Kroon vraagt zich dan ook af of Paulus 'in het jaar 57 [niet] nog veel te grote illusies omtrent de romeinse staat heeft gekoesterd'³¹.

Voorop staat voor Kroon en Jankowski: Paulus is *Jood*. En als Jood stond hij net als zijn medejuden voor de vraag hoe je in de wereld van de gojim, de wereld van het Romeins imperium, als Jood moest en kon leven³². De Farizeeën kozen voor 'het hek om de Tora', een strikte 'wetsbetrachting' in eigen kring, in de hoop zo de status van 'religio licita' (door de Romeinse staat geoorloofde religie) te behouden. Dit zelfverkozen isolement richtte zich tegen de Zeloten die met geweld van het Imperium een Toragetrouwe eigen Joodse staat wilden afdwingen. Paulus was waarschijnlijk zelf Zeloot geweest en kende dus hun mentaliteit van binnen uit – zoals Barth de mentaliteit van de revolutionair van zijn tijd van binnen uit kende. De 'derde weg' was die van de Jezus als messias belijdende gemeente. Deze gemeente was een 'novum', iets volstrekt nieuws: Joden en gojim verkeerden met elkaar op voet van gelijkheid en demonstreerden zo dat er 'in Jezus' een nieuwe tijd was aangebroken. Voor de Farizeeën vormde deze gemeente net als de Zeloten een gevaar voor het zelfstandig bestaan van het Jodendom. Dat de Joden niet meer onder elkaar bleven maar gojim ertoe bewogen om de Romeinse staatsgodsdienst ontrouw te worden zou door de Romeinse overheid allicht als een ongeoorloofde inmenging in de aangelegenheden van de staat worden beschouwd die met straffe hand moest worden onderdrukt³³. Bovendien oogde de vrije omgang met de Tora bedenkelijk naar assimilatie, op termijn het einde van het Jodendom. De Zeloten zullen daar niet anders over hebben gedacht: de gemeente was een afvalligheid die te vuur en te zwaard moest worden bestreden (en als Paulus inderdaad Zeloot was verklaart dat ook waarom hij de ecclesia vervolgde).

van de *zaak*, en bijna niet meer voor het raadsel van de *oorkonde* als zodanig sta, waar ik met andere woorden bijna vergeet dat ik niet de auteur ben, waar ik haar bijna zo goed heb begrepen dat ik haar in mijn naam kan laten spreken en zelf in haar naam kan spreken.' (Rbr², X)

²⁸ Een leer die helemaal niet tijdloos is maar een document van een conservatief geworden christenheid.

²⁹ K.H.Kroon, Romeinen 13, Voorburg 1982.

³⁰ Gerhard Jankowski, Die große Hoffnung. Paulus an die Römer, Berlin 1998.

³¹ Kroon, 16

³² Jankowski, 57v.

³³ Brigitte Kahl, Galaterlektüre am Großen Altar von Pergamon, in: Texte & Kontexte Nr. 108 (2005), 13.16.

De 'beking' van Paulus was dat hij onderkende dat een gewelddadige opstand tegen het Imperium alleen maar op zelfvernietiging kon uitlopen. De Joodse Oorlog (feitelijk een opstand), die eindigde met een bloedige nederlaag (in het jaar 70), zou hem gelijk geven. Maar ook de afzondering van de Farizeeën was voor hem uitzichtloos en bovendien door het 'novum' van de gemeente achterhaald – vandaar de felheid waarmee hij binnen de ecclesia elke 'judaiserende'³⁴ tendens bestreed. Voortaan zou hij in woord en geschrift de gemeente begeleiden op haar weg in het Romeinse Imperium: een weg tussen aanpassing en opstand om zo de derde mogelijkheid van een messiaans leven te demonstreren. De Tora mocht niet langer een scheidsmuur zijn tussen Joden en gojim zijn, Joden en gojim gezamenlijk leefden in de *geest* van de Tora, de geest van de liefde, de solidariteit.

In de Romeinenbrief (gericht aan de gemeente in het machtscentrum van het Imperium) gaat het hem in het bijzonder om de relatie van de gemeente tot de staat: geen revolutionaire strijd maar subversief handelen. De staat ondermijnen door het voorleven van een alternatief: een gemeente van vrije en gelijke mensen die de wereld laat zien dat het ook anders kan! De zin van Rom. 12, 21 ('overwin het kwade door het goede') is die van een 'richtlijn', een 'tactische richtlijn, hoe te leven onder het kwaad. Geen opstand dus', want 'dat zou gezien de reële macht van Rome een uitzichtloze onderneming zijn'.³⁵ De gemeente is erbij gebaat dat de staat haar met rust laat (want, zoals Kroon mij eens zei: de staat draagt het zwaard niet tevergeefs betekent eenvoudig: zijn mobiele eenheid kan stevig toeslaan!). Zoals zij er onder de gegeven omstandigheden ook bij gebaat is dat er überhaupt een staat is die voor een zekere orde zorg draagt: erger dan een heersende orde is een 'failed state' waarin de chaos heerst!³⁶ Daarom kent Paulus ook de voorbede voor 'de koning en de overheden', 'opdat zij [de gemeente] een stil en gerust leven' leiden mag (1 Timotheüs 2: 2). Daar bidt niet de bourgeois satisfait om het ongestoord genieten van zijn privacy. Het 'stille en geruste leven' is nodig om in een verkeerde wereld het goede leven kenbaar te maken.

Al blijft te bedenken dat Romeinen 13 (1-7) niet het enige is wat de apostolische geschriften over de staat te zeggen hebben. Er is ook de staat van Openbaring 13: het beest uit de afgrond! Paulus had nog met een relatief gematigd Imperium te doen.

Tenslotte

Lang heeft de kerk Romeinen 13 (1-7) opgevat als een principiële verzoeking over 'de' staat als 'ordinantie Gods' en de christelijke visie op het staatsburgerschap. Door Paulus' Romeinenbrief terug te plaatsen in *zijn* tijd wordt onze relatie tot de staat in *onze* tijd heilzaam gerelativeerd. Net als het Romeins Imperium is ook de staat van nu een orde van voorlopige aard, vatbaar voor verandering, veld van politiek handelen – gematigd maar als het moet ook radicaal.³⁷ Wij zijn daarbij niet helemaal aan onszelf overgelaten. Staat en

³⁴ Gojim die Jezus als Messias beleden moesten volgens de 'Judaiseerders' wél Jood worden. Zie: Galaten 2: 14.

³⁵ Jankowski, 278. En hij voegt daar nog aan toe: 'al helemaal gezien de minuscule cellen van de messiaanse gemeente in die paar steden en dorpen in de diaspora.'

³⁶ Zo Jankowski's uitleg van Romeinen 13: 5 ('daarom is het noodzakelijk zich onder de staat te stellen, niet alleen vanwege de toorn maar vanwege het inzicht') dat de staat 'een instelling van God is om het samenleven van mensen een enigszins dragelijke vorm te geven.' (Jankowski, 280)

³⁷ En gezien de ellende die de neoliberale wereldorde aanricht moet dat handelen wel radicaal zijn: 'een onomwonden oorlogsverklaring' – ook al blijft het voorlopig bij een *verklaring*.

politiek staan in het teken van hun opheffing door het komend Rijk Gods. Dit komend Rijk is de leidraad (de Tora, de 'aanwijzing') voor het politieke handelen – en voor het leven van de gemeente. Een kernmoment van die Tora is: 'Uiteindelijk³⁸ zal er geen arme bij jou zijn' (Deuteronomium 15: 4). Daarom 'zullen de armen niet ophouden [te bestaan] in het land' (Deuteronomium 15: 11) – namelijk zolang er nog armen zijn zullen wij niet ophouden ze de voorrang te geven die hen van Godswege toekomt. In de geest van die Tora te handelen is wat de gemeente in de politiek en in eigen kring te doen staat. In de politiek: met de middelen van de politiek. In de eigen kring van de gemeente: door te proberen messiaans te leven.

³⁸ De vertaling 'uiteindelijk' heb ik van Rinse Reeling Brouwer (de Naardense Bijbel bij voorbeeld heeft 'overigens').